

Н. О. Федчун

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ОЦІНКИ ЗЛОЧИННОЇ НЕОБЕРЕЖНОСТІ ПРИ ПОРУШЕННІ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ

Необережні злочини зазвичай вважаються менш небезпечними порівняно з аналогічними умисними злочинами. Проте наукові дослідження та практика показали, що небезпека необережних злочинів різко зростає в умовах упровадження сучасних технологій, збільшення кількості та потужностей транспортних засобів, використання нових джерел енергії, інтенсифікації впливу на природне середовище тощо.

У статті особлива увага приділена порушенням правил безпеки під час використання джерел підвищеної небезпеки, що становлять абсолютну більшість у структурі необережної злочинності.

У разі злочинної необережності під час поводження із джерелами підвищеної небезпеки ступінь (кількість) і характер (якість) суспільної небезпеки визначають не стільки рівнем моральної зіпсованості особи, скільки сферою діяльності суб'єкта, способом використання ним знарядь і засобів, ситуацій, за яких скоєно злочин, а також багатьма іншими обставинами, що можуть бути випадковими для суб'єкта.

Проте впливи зовнішнього середовища переломлюються крізь соціально-психологічні якості особистості і лише потім проявляються в поведінці. Лише поведінкою суб'єкта, що взаємодіє з об'єктивними чинниками, наприклад, ситуацією і технічним засобом – джерелом підвищеної небезпеки, можливість реалізації загрози перетворюється на дійсність.

Тому складність адекватної оцінки небезпеки зазначеного сегмента злочинності підкріплюється ще й тим, що в необережних злочинах, зокрема в разі порушення правил безпеки, наявна суперечність між соціально-психологічною характеристикою правопорушника і значущістю наслідків, що настають.

Розроблення та впровадження ефективних заходів протидії необережній злочинності можливі лише за визначення реальних масштабів її суспільної небезпеки – найважливішої соціальної характеристики, що є більш об'єктивною, ніж кількість зареєстрованих злочинів.

Ключові слова: злочинна необережність, суспільна небезпека, порушення правил безпеки, джерело підвищеної небезпеки, психологічний механізм, соціально-психологічна характеристика порушника.

Постановка проблеми. Протягом тривалого часу проблеми необережної злочинності у кримінології були другорядними, оскільки існувала думка про незначну суспільну небезпечність злочинів цього виду. Така позиція виявилась хибною. Наукові дослідження та практика показали, що небезпека необережних злочинів різко зростає в умовах запровадження сучасних технологій, збільшення кількості та потужностей транспортних засобів, використання нових джерел енергії, інтенсифікації впливу на природне середовище тощо. Більш тяжкими стають наслідки аварій, у яких гинуть люди, завдається шкода матеріальним цінностям та навколишньому природному середовищу.

Нині підкреслюється необхідність ретельного кримінологічного вивчення та дослідження

ступеня суспільної небезпеки необережних злочинів, особливо тих, що мають місце у зв'язку з порушеннями правил безпеки під час поводження із джерелами підвищеної небезпеки та становлять, за підрахунками кримінологів, 3/4 всіх необережних злочинів [1].

Необережна злочинність є складним, неоднорідним, латентним суспільно небезпечним явищем та відрізняється від інших видів злочинності передусім психологічними детермінантами, механізмом злочинної поведінки й особливостями особистості особи злочинця, сферою діяльності, у якій учиняються ці злочини, характером наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питань необережної злочинності неодноразово звертались у своїх працях такі вчені, як

Ю. Антонян, П. Бузало, В. Василевич, П. Дагель, І. Даньшин, О. Джу́жа, І. Дрішлюк, А. Закалюк, А. Зелінський, С. Іншаков, Г. Крайник, В. Мисливий, С. Нежурбіда, І. Тяжкова й ін. На жаль, нині простежується деякий спад наукового та практичного інтересу до проблеми злочинної необережності, що деякою мірою пояснюється зростанням умисної злочинності, появою нових її форм та ін.

Мета статті – дослідити соціальні та кримінологічні проблеми оцінки небезпеки необережних злочинів, що вчиняються у зв'язку з порушеннями правил безпеки під час поводження із джерелами підвищеної небезпеки.

Виклад основного матеріалу. Необережні злочини різноманітні за своїм складом, бо вчиняються в різних сферах суспільних відносин і пов'язані з порушеннями правил безпеки, безпеки під час використання джерел підвищеної небезпеки, недбалим ставленням до своїх професійних обов'язків тощо.

Небезпека необережної злочинності має складний характер і визначається не тільки фактичною шкодою (характером порушень, наприклад, відповідних правил безпеки, розмірами завданої шкоди тощо), але і тенденціями розвитку необережної злочинності. Тобто шкодою, що завдається суспільству всією масою вчинених необережних злочинів. Варто враховувати пряму безпосередню шкоду, яка завдається суспільству, і непрямий опосередкований збиток, пов'язаний із необережною злочинністю, – так звану «ціну» злочинної необережності, яку суспільству доводиться платити за її існування.

Варто зазначити, що коли необережні злочини в загальній структурі злочинності становлять нині 15–20%, то у структурі необережної злочинності переважають злочинні порушення правил безпеки (75%) [2, с. 86].

Небезпека необережної злочинності вважається шкодою, що завдається суспільству всією масою необережних злочинів, що прямо залежить від того, у якій сфері діяльності вчиняються злочини, які зняряддя і засоби приведено в дію суб'єктом, що необережно діє. Від цього головним чином і залежить тяжкість завданих наслідків – «ціна помилки» із боку осіб, які перебувають у сфері взаємодії із джерелами підвищеної небезпеки, що останнім часом виражається у збільшенні масштабів завдання фізичної та матеріальної шкоди, погіршенні характеру негативних наслідків.

Розроблення та впровадження ефективних заходів протидії необережній злочинності мож-

ливі лише за визначення реальних масштабів її суспільної небезпеки – найважливішої соціальної характеристики, що є більш об'єктивною, ніж кількість зареєстрованих злочинів.

Для вирішення цієї проблеми методологічно доцільною видається класифікація самих видів необережних злочинів залежно від їхніх соціальних і кримінологічних особливостей. Основним критерієм класифікації, розробленої П. Дагелем, є та сфера суспільних відносин (сфера діяльності людей), у якій учиняються необережні дії [3, с. 17–20].

Це дозволяє виокремити групи необережних злочинів, специфічних за їхньою суспільною небезпекою і механізмом учинення. Так, необережні злочини можна розділити на дві групи: побутові та професійні.

Побутові необережні злочини, у свою чергу, поділяються на два види: а) злочини, учинені поза сферою дії і без використання технічних засобів або інших джерел підвищеної небезпеки; б) злочини, скоєні у сфері дії або з використанням технічних засобів чи інших джерел підвищеної небезпеки.

Професійні необережні злочини поділяються на три види: а) злочини, учинені у сфері дії або з використанням технічних засобів або інших джерел підвищеної небезпеки; б) злочини, учинені у сфері суто професійної діяльності; в) злочини, скоєні у процесі виконання посадових (управлінських) функцій.

За сферою діяльності, у якій учиняються необережні дії, І. Даньшин систематизує необережні злочини так:

– необережні злочини, учинені у сфері дії або використання технічних засобів, машин, механізмів та інших джерел підвищеної небезпеки. До цієї групи варто відносити ті злочини, за яких необережні дії особи призводять до виходу техніки з-під контролю цієї особи. Це злочини проти безпеки руху й експлуатації різних видів транспорту: залізничного, водного, повітряного, автомобільного (ст. ст. 276, 286, 287 Кримінального кодексу України); проти безпеки виробництва: порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 Кримінального кодексу України), порушення правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою, на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ст. ст. 272, 273 Кримінального кодексу України) та ін.;

– необережні злочини, учинені у сфері професійної діяльності. Це злочини, унаслідок яких шкода завдається неналежним виконанням або невиконанням особою своїх профе-

сійних обов'язків, установлених спеціальними правилами. Наприклад, неналежне виконання медичним, фармацевтичним або іншим працівником своїх професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 131 Кримінального кодексу України), порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 Кримінального кодексу України), екологічні злочини (р. VIII Кримінального кодексу України), порушення правил поводження з різними небезпечними матеріалами та речовинами (ст. ст. 267, 320, 326 Кримінального кодексу України), розголошення державної таємниці або втрата документів, що містять державну таємницю (ст. ст. 328, 329 Кримінального кодексу України) та ін.;

– необережні злочини, учинені під час виконання посадових або управлінських функцій. Це такі злочини, як службова недбалість (ст. 367 Кримінального кодексу України), деякі військові злочини та деякі злочини проти довкілля;

– необережні злочини, скоєні у сфері побуту: убивство через необережність (ст. 119 Кримінального кодексу України), зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної хвороби або венеричною хворобою (ст. ст. 130, 133 Кримінального кодексу України), необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196 Кримінального кодексу України), недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264 Кримінального кодексу України), порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст. 270 Кримінального кодексу України) та деякі інші [4, с. 147].

Найчисленніша група необережних злочинів – це злочини у сфері використання технічних засобів. Тобто злочини, що вчиняються в разі порушення правил безпеки під час взаємодії «людського фактора – джерела підвищеної небезпеки» і призводять до виходу технічних засобів (джерел підвищеної небезпеки) з-під контролю суб'єкта, що спричиняє настання небезпечних наслідків для суспільства.

Суспільна небезпека у кримінології розглядається на основі загальної кількості врахованих злочинів і розміру покарання, що призначається судом, або розміром санкцій, установлених законодавцем. Не можна не погодитися із М. Клейменовим у тому, що вимір суспільної небезпеки злочинності за допомогою вищезазначеного методу дещо «спотворює» реальність, але приблизна інформація краще, ніж її цілковита відсутність [5, с. 60].

У разі вчинення необережних злочинів, пов'язаних із порушенням правил безпеки, суспільна небезпека окремих необережних злочинів істотно зростає і наближається до небезпеки відповідних умисних злочинів. Про це можна судити за санкціями деяких складів, що відображають оцінку законодавцем суспільної небезпеки відповідних злочинів.

У разі злочинної необережності під час поводження із джерелами підвищеної небезпеки ступінь (кількість) і характер (якість) суспільної небезпеки визначають не стільки рівнем моральної зіпсованості особи, скільки сферою діяльності суб'єкта, способом використання ним знарядь і засобів, ситуацій, за яких скоєно злочин, а також багатьма іншими обставинами, що можуть бути випадковими для суб'єкта.

Як зазначає В. Квашиш, «діапазон соціальної деформації особистості цієї категорії злочинців настільки широкий, що він зближує деяких із них із правослухняними громадянами і водночас стосує іншої частини цих осіб нівелює скільки-небудь серйозні відмінності з особистістю умисних злочинців» [6, с. 57]. Л. Вішкі на основі аналізу злочинів проти безпеки руху й експлуатації транспорту дійшов висновку, що вони мають спільні риси, і немає підстав для твердження, нібито «транспортний злочинець не є злочинцем» [7, с. 36].

Сучасні кримінологи виходять із того, що необережність складається з різного рівня дефектів поведінки та їх комбінацій, що в необережних злочинців є дефекти в інтелектуальній, емоційній і вольовій сферах. Ті дефекти, які вважаються стійкими, нерідко прямо пов'язуються з негативними рисами особистості, останні ж прийнято розглядати як суб'єктивну причину необережного злочину [8; 9, 10]. Зазначене положення цілком стосується порушень правил безпеки під час поводження із джерелами підвищеної небезпеки.

О. Костенко зазначає, на підставі власного розуміння психологічного механізму поведінки, у якому детермінуючу роль, на його погляд, відіграє воля, а свідомість виконує лише регулятивну функцію, що злочин по суті є проявом взаємодії сваволі та свідомості у вигляді її ілюзій. Згідно із цим поглядом і навмисні, і необережні злочини є різними формами прояву зазначеного комплексу, суть якого полягає в «намірі порушити порядок задоволення людиною своїх потреб, необхідного для нормального існування суспільства». Розкриваючи механізм психологічного ставлення особи до вчинення діяння, яке

є необережним злочинцем, учений зазначає, що намір задовольнити свої потреби проявляється «таким чином, що це є небезпечно випадковим завданням шкоди життю, здоров'ю й інтересам інших людей». [9, с. 160–161].

А. Зелінський уважав, що психологія необережних злочинців складається з діалектичного співвідношення помилок (дефектів) свідомості та неусвідомлюваних психічних процесів: «Необережне спричинення шкоди відбувається через те, що свідомість винного «спрацювала» не так, як треба було б у цьому випадку, і її місце в регуляції поведінки зайняли звички, настанови, емоції» [10, с. 114]. Ці дефекти виражаються в комплексі таких негативних індивідуально-психологічних властивостей, як розхлябаність, легковажність, безпечність, необачність, зневага до правил обережності, розкиданість уваги, незібраність волі тощо.

Водночас маємо зазначити, що за необережного злочину, зокрема і в разі поведінки із джерелами підвищеної небезпеки, особа не має наміру порушити правила безпеки, а розраховує на те, що порушення може й не статися, його можна буде уникнути (злочинна самовпевненість), або зовсім не бере до уваги існуючий порядок поведінки із джерелами підвищеної небезпеки, встановлений правилами безпеки, хоча повинна була і мала можливість його врахувати (злочинна недбалість). Суб'єкт необережного злочину, зокрема в разі порушення правил безпеки, не усвідомлює суспільно небезпечного характеру своїх дій. Він не лише не бажає (чи не припускає) завдання шкоди суспільству, а взагалі не передбачає можливості шкідливих наслідків або сподівається, що вони не настануть [11].

Так, порушуючи встановлені правила безпеки, особи діють на шкоду соціальному зв'язку, змінюючи характер своєї діяльності таким чином, що вона стає небезпечною для суспільства. У поєднанні із зовнішніми умовами (погодні умови, особливості технічного засобу тощо) це призводить до втрати контролю над транспортним засобом або механізмами, які забезпечують його нормальне функціонування.

Особа ж винного в порушенні правил безпеки характеризується антисоціальною настановою, що виражається у зневажливому ставленні до безпеки на транспорті або виробництві, до життя і здоров'я людей, або недостатньо вираженою соціальною настановою, тобто недостатньо дбайливим ставленням до зазначених соціальних цінностей.

Підкреслимо, що людська поведінка, зокрема і делінквентна, не є простою сумою зовнішніх впливів на особистість суб'єкта. Впливи зовнішнього середовища переломлюються крізь соціально-психологічні якості особистості і лише потім проявляються в поведінці. Лише поведінкою суб'єкта, що взаємодіє з об'єктивними чинниками, наприклад, ситуацією і технічним засобом – джерелом підвищеної небезпеки, можливість реалізації загрози перетворюється на дійсність. Зовнішні чинники діють опосередковано, через риси характеру, вольові й емоційні якості, ціннісно-нормативні характеристики свідомості, мотиваційну сферу та сферу потреб.

Водночас самі суб'єктивні чинники, небезпечні властивості ситуацій і знарядь криються в загальносоціальних факторах злочинності загалом: політичній і економічній кризі, деформації суспільної й індивідуальної свідомості, дезорганізації суспільного життя [12, с. 65–70].

Тому складність адекватної оцінки небезпеки зазначеного сегмента злочинності підкріплюється ще й тим, що в необережних злочинах, зокрема в разі порушення правил безпеки, наявна суперечність між соціально-психологічною характеристикою правопорушника і значущістю наслідків, що настають.

Висновки і пропозиції. Отже, недооцінка ступеня суспільної небезпеки необережних злочинців призводить до того, що як у теорії, так і у практичній діяльності, розробленню профілактичних заходів приділяється недостатня увага. Своєчасні ж профілактичні заходи допомогли б як знизити питому вагу необережних злочинів у загальній структурі злочинності, так і запобігти колосальним втратам, унаслідок необережного поведінки, втратам, які мають місце через неухважність, соціально-безвідповідальну поведінку деяких осіб.

Про суттєве підвищення небезпеки необережних злочинців у сучасних умовах свідчить, по-перше, стрімке збільшення кількості та потужностей потенційних джерел підвищеної небезпеки, які проникають у всі сфери діяльності людини, по-друге, надзвичайно зростає «ціна помилки», а саме шкода, що завдається необережною поведінкою людини, причини якої криються у зневажливому ставленні до безпеки на транспорті або виробництві, до життя і здоров'я людей, або недостатньо вираженою соціальною настановою, тобто недостатньо дбайливим ставленням до зазначених соціальних цінностей.

Лише поведінкою суб'єкта, що взаємодіє з об'єктивними чинниками, наприклад, ситуацією та технічним засобом – джерелом підвищеної небезпеки, можливість реалізації загрози перетворюється на дійсність. Зовнішні чинники діють опосередковано, через риси характеру, вольові й емоційні якості, ціннісно-нормативні характеристики свідомості, мотиваційну сферу та сферу потреб.

Варто також зазначити, що такий стан речей веде до зростання інтенсивності психологічних навантажень, необхідності точних реакцій і ухвалення швидких рішень, що разом зі зростаючим масштабом наслідків можливих порушень правил безпеки підвищує особисту відповідальність за свої дії, що потребує подальшої ґрунтовної розробки.

Список використаної літератури:

1. Тяжкова І. Неосторожні преступления с использованием источников повышенной опасности. Санкт-Петербург, 2002. 278 с.
2. Федчун Н. Кримінологічна безпека мореплавства та кримінально-правові засоби її забезпечення : дис...канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса : НУ «ОЮА», 2014. 241 с.
3. Дагель П. Неосторожность: уголовно-правовые и криминологические проблемы. Москва : Юрид. лит., 1977. 144 с.
4. Криминологія. Загальна та Особлива частини : підручник / за ред. В. Голіни. 2-е вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2009. 288 с.
5. Клейменов М. Криминологія : учебник. Москва, 2015. 432 с.
6. Квашиш В. Профилактика неосторожных преступлений : учебное пособие. Киев : Изд-во КВШ МВД СССР, 1981. 78 с.
7. Вишки Л. Транспортные преступления и криминологические теории личности. Фонд ВНИИ БД МВД СССР. Москва, 1978. С. 30–42.
8. Антонян Ю. Психология преступника в расследовании преступлений. Москва : Юристъ, 1996. 335 с.
9. Костенко А. Преступная неосторожность: уголовно-правовое и криминологическое исследование. Киев, 1992. 220 с.
10. Зелинский А. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении. Харьков : Вища школа, 1986. 168 с.
11. Савченко А. Сучасне кримінальне право України. Київ : Вид. Паливода А.В., 2005. 640 с.
12. Крайник Г. Мотиви злочинів, вчинених з необережності. *Юридична Україна*. 2014. №12. С. 65–70.

Fedchun N. O. The problems of criminological assessment of criminal negligence in violation of safety rules

Crimes committed through negligence are usually considered to be less dangerous in comparison with the similar intentional crimes. Carried out researches and practice, however, showed that danger of crimes committed through negligence increases drastically. That is conditioned by the introduction of modern technologies, the increase of stream of transport facilities, the use of new sources of energy, the intensification of influence upon environment, and so on.

Principal attention is paid to the violations of safety rules by using high-risk sources, considered to be the absolute majority above the negligence crimes.

In the case of criminal negligence by using high-risk sources, the degree (quantity) and nature (quality) of social danger is determined not so much by the level of moral "badness" of the person, but by the sphere of activity, by the way of using tools and means, situation in which the crime was committed, as well as many other circumstances that may be incidental to the person.

Nonetheless, the external influences refract through the social and psychological qualities of the individual and only then appear in behavior. The possibility of realization of the threat become reality, only by the behavior of the individual, which interacts with objective factors, such as situation and technical means – the high-risk sources.

Therefore, the complexity of adequately assessing the danger of such crimes is further reinforced by the fact that in negligent crimes, in particular violations of safety rules, there is a certain contradiction between the socio-psychological characteristics of the offender and the significance of the consequences.

The development and implementation of effective measures on negligent crimes prevention is possible only by determining the real scale of its social danger, the most important social characteristic that is more objective than the official criminal statistics.

Key words: *criminal negligence, social danger, violation of safety rules, high-risk sources, psychological mechanism, socio-psychological characteristics of offender.*